

В. У. Коваль, аспірантка

АГЛЯД БЕЛАРУСКАГА ЭМІГРАНЦКАГА ПЕРЫЯДЫЧНАГА ДРУКУ (1945–1953 гг.)

The review and characteristics of Byelorussian emigrant press from 1945 till 1953 have been studied.

Павелічэнне колькасці друку на Захадзе пачалося пасля Другой сусветнай вайны, калі ў Заходняй Еўропе апынуліся каля ста тысяч беларусаў [1], якія жылі ў лагерах для прымусовых перасяленцаў, якія называліся Ды-Пі (DP – Displaced Person) спачатку пад апекай ЮНРРА (1943–1947 гг.), а пазней – ІРО (1947–1951 гг.). Беларускія лагеры Ды-Пі існавалі ва ўсіх заходне-еўрапейскіх краінах, найперш у Заходняй Германіі і Аўстрыі, таксама ў Англіі, Францыі, Італіі, меншая колькасць беларусаў жылі ў Бельгіі, Даніі і іншых краінах.

Да канца 1947 г. беларуская эміграцыя ў Германіі была юрыдычна дыскрыміравана, бо нацыянальны прынцып аб'яднання эмігрантаў у лагеры на беларусаў не распаўсюджваўся [2]. Нашых суайчыннікаў супрацоўнікі ЮНРРА прылічвалі ці да рускіх, ці да палякаў, таму дзейнасць беларусаў мела нелегальны характар, што адмоўна паўплывала на дзейнасць эмігрантаў, частка якіх заставалася пасіўнай. Пры фармаванні трэціх хвалі эміграцыі неабходнасць у перыядычным друку была выклікана патрэбай эмігрантаў у сродку выказвання сваіх поглядаў і выяўлення беларускай прысутнасці.

З першых дзён знаходжання ў лагерах для прымусовых перасяленцаў на тэрыторыі Заходняй Германіі беларусы пачалі кансалідавацца і ствараць свае арганізацыі – камітэты па дапамозе. Яны ўзніклі ў амерыканскай і англійскай зонах акупацыі і заняліся рэгістрацыяй і аказаннем дапамогі сваім суайчыннікам. Асноўную ўвагу камітэты спачатку надавалі паляпшэнню ўмоваў утрымання ў лагерах, але паступова наладжвалася і культурнае жыццё беларусаў. Жыццё ў лагерах Ды-Пі будавалася па прынцыпу «дзяржава ў дзяржаве».

У пасляваенны час эмігранцкая перыёдыка становіцца масавай, гэта звязана з тым, што пасля вайны павялічылася кола чытачоў. Менавіта ўладзены перыяд адчулася патрэба ў падручніках і дапаможных матэрыялах для беларускіх школ, неабходна было выдаваць навуковыя працы і творы беларускіх паэтаў і пісьменнікаў, што і рабілася на старонках друку. Газеты і часопісы таксама дапамагалі падтрымліваць кантакты паміж эмігрантамі, асвятляць іх дзейнасць і выказваць беларускія погляды на бягучыя палітычныя падзеі.

Найбольш распаўсюджаная катэгорыя друку – гэта грамадска-палітычныя выданні. Асаблівую ролю ў жыцці беларускіх эмігрантаў адыграла газета «Бацькаўшчына», якая выдава-

лася з 31 кастрычніка 1947 г. па снежань 1966 г. на беларускай мове.

Другім значным пасляваенным перыядычным выданнем эмігрантаў стала газета «Беларус». Месячнік быў найбольш пашыранага грамадска-палітычнага накірунку. В. Кіпель у сваёй кнізе «Беларускія амерыканцы і іх аб'яднанні ў Кліўлендзе» падкрэслівае важную ролю выдання для пасляваеннай эміграцыі і называе яго галоўнай беларускай газетай. «Беларус» з'яўляецца найбольш працяглым беларускім эмігранцкім выданнем, якое пачало выходзіць 20 верасня 1950 г. у Нью-Йорку і выходзіць паспяхова і сёння.

Ад пачатку свайго выхаду ў 1950 г. гэты месячнік існаваў як орган Беларуска-амерыканскага задзіночання (БАЗа). БАЗа была зацверджана 31 ліпеня 1949 г. на першым кангрэсе, які праходзіў у Манхэтане, яго адзелы былі арганізаваны ў хуткім часе ў такіх асяродках са значнай колькасцю эмігрантаў, як Кліўленд, Дэтройд, Спрынгфільд, Чыкага, Бостан, Бруклін і інш. [3]. Задзіночанне стала прыхільнікам лагера БНР, што бачна па змесце артыкулаў.

Рэдактарамі газеты з пачатку існавання, як пазначае М. Міцкевіч у сваім артыкуле [4], былі Л. Галяк, Л. Савёнак, Н. Арсеньева, М. Міцкевіч, В. Тумаш, С. Станкевіч, Я. Запруднік, З. Кіпель. Трэба заўважыць, што напачатку прозвішчы рэдактараў не пазначаліся ў газеце.

Акрамя інфармацыйных, прапагандысцкіх і адукацыйных мэтаў, газета «Беларус» павінна была адыграць кансалідуруючую ролю для эмігрантаў даваеннага, ваеннага і пасляваеннага перыяду эміграцыі, што і было пазначана выдаўцамі ў першым жа нумары выдання: «трэба па-брацку ўзяцца за рукі старой і новай эміграцыі ды йсьці тым сьвятым беларускім шляхам, прызначаным нам Богам, на які ўжо стаў увесь беларускі народ... [5]».

У 1950–1960-х гг. у газеты быў адзіны сур'ёзны канкурэнт – «Бацькаўшчына», што мела ў Амерыцы шмат верных прыхільнікаў, якія, выбіраючы выданне, аддавалі перавагу ёй. Апрача таго, «Бацькаўшчына» змяшчала матэрыялы, якіх не было ў «Беларуса». Напрыклад, месячны дадатак для дзяцей «Каласкі». Асабліва важным было тое, што газета мела сваё ўласнае выдавецтва – «Бацькаўшчына» [6], у якім выходзілі зусім розныя па змесце кніжкі. Аднак з паступовым згасаннем «Бацькаўшчыны», якая да часу закрыцця ў 1966 г. выконвала функцыю агульнаеўрапейскага выдання, «Беларус» набываў папулярнасць. Трэба дадаць і той фактар, што з сярэдзіны 1950-х гг.

большасць эмігрантаў пераехалі ўжо ў Амерыку, таму што баяліся быць рээміграванымі ў Савецкі Саюз, дзе іх чакаў суд за супрацоўніцтва з немцамі, у лепшым выпадку – страта свабоды. Таму амерыканскае выданне «Беларус» стала больш працяглым па часе свайго існавання, чым канкурэнт «Бацькаўшчына». Акрамя ЗША, «Беларус» меў сваіх падпісчыкаў ва ўсіх краінах, дзе былі беларускія эмігранты, найбольш – у Канадзе, Англіі, Аўстраліі, Германіі, Францыі, Бельгіі.

Безумоўна, даволі шырока прадстаўлены артыкулы пра жыццё беларускай дыяспары. «Беларус» рэгулярна публікуе інфармацыю пра жыццё і дзейнасць беларускіх эмігрантаў у розных краінах свету, ёсць нататкі пра з'езды разнастайных арганізацый, сустрэчы беларускіх эмігрантаў розных рэгіёнаў, з'яўленне на чужыне беларускай мастацкай літаратуры, газетаў ды часопісаў. Выданне ўважліва сачыла за гісторыяй беларускага замежжа, змяшчала аб'явы пра дзейнасць розных эмігранцкіх устаноў ды арганізацый і г. д.

Аднак ўскосна з артыкулаў пра канферэнцыі і з'езды можна сказаць і пра фінансаванне перыёдыкі, палітычную ролю газет і часопісаў, іх мэты і тыя ўстановы, якія стаялі за выдаўцамі. Адна з такіх устаноў – Камітэт змагання з бальшавізмам. У адным з інфармацыйных паведамленняў пра яго дзейнасць выдаўцы «Беларуса» пісалі: «Назва камітэту была зьмененая на «Камітэт Вызвалення народаў Расеі», бо як здавалася, тэрмін гэты быў больш зразумелы для амерыканскіх грамадзянаў, якія матар'яльна гэты Камітэт падтрымлівалі і ад якіх ён залежыў». Яшчэ ў адным невялікім артыкуле пра падобны камітэт «Канферэнцыя прысьвечаная пытанню свабоды акадэмічнае дзейнасці ў СССР» [7] пазначаецца: «У Нью-Ёрку адбылася двухдзённая канферэнцыя інстытуту дзеля Вывучэння СССР, утрымліванага Амерыканскім Камітэтам Вызвалення ад Бальшавізму». Напрамак дзейнасці падобных камітэтаў падкрэслены ў назве. У перыяд «халоднай» вайны такога тыпу ўстановы на Захадзе былі распаўсюджанымі, добра фінансаваліся спецслужбамі, выпускалі і фінансавалі шматлікія перыядычныя выданні. «Матэрыяльная падтрымка амерыканскіх грамадзян» вылучалася на антыпрапаганду Савецкага Саюза, а выдаўцы газет і часопісаў павінны былі забяспечваць крытыку жыцця і дзейнасці ў СССР. Газета рэгулярна крытыкавала зусім розныя аспекты жыцця ў БССР. На яе старонках можна сустрэць іранічныя словы пра свята 8 сакавіка [8] ці аналіз няшчасных выпадкаў на чыгунцы [9].

Найбольш распаўсюджаная катэгорыя друку – гэта грамадска-палітычныя выданні. Аднак канкураваць з «Бацькаўшчынай» ці «Беларусам» было даволі цяжка. Да групы грамадска-палітычных выданняў адносяцца: «Беларускія навіны» (Францыя, з 1945), «Рух» (Італія, з 1946), «Веданкі» (Германія, з 1946), «Беларуская воля» (Германія, з 1947), «Беларускае слова»

(Германія, з 1948), «Вызваленне» (Германія, з 1948), «Патрыёт» (Англія, з 1949), «Беларускі эмігрант» (Канада, з 1949), «Беларуская трыбуна» (ЗША, з 1949), «Беларускі патрыёт» (Германія, з 1950), «За волю» (Францыя, з 1951), «Незалежная Беларусь» (Германія, з 1952), «Народным шляхам» (Канада, з 1952), «Беларускі голас» (Канада, з 1953).

Дадзеныя выданні – гэта газеты і часопісы розныя па памеру і якасці. Але іх аб'ядноўвае асноўная характэрная тэматыка – «выкрыццё» камуністычнага ладу. Большасць артыкулаў крытыкуе амаль усё, што робіцца ў БССР. Найбольш рэакцыйным з'яўляецца часопіс «Рух», які выходзіў у Італіі, у ім нават гучыць прызыў да актыўнай барацьбы з камунізмам, бо аўтары параўноўваюць яго з фашызмам. Зразумела, у падобным выданні няма подпісаў аўтараў, наогул, гэта рыса адносіцца да ўсіх грамадска-палітычных газет і часопісаў таго часу. Аднак «Рух» змяшчае і інструкцыю карыстання: «Перадайце часопіс іншаму, ніколі не гавары, ад каго ён атрыманы. У выпадку канечнай патрэбы падавай зусім іншыя, але не праўдзівыя крыніцы» [10].

Адсутнасць сапраўдных прозвішчаў аўтараў на старонках беларускамоўнай перыёдыкі за мяжой звязана з мерапрыемствамі савецкага ўрада па рэпатрыяцыі пасля вайны грамадзян СССР, больш таго, шматлікія прадстаўнікі беларускай эміграцыі баяліся суда за ваенныя злачынства і за іх супрацоўніцтва з акупантамі. Эмігранцкая перыёдыка масава распаўсюджвалася адразу пасля вайны ў нямецкіх зонах заходніх альянтаў, куды прыязджалі часам савецкія рэпатрыяцыйныя місіі. Большасць эмігрантаў баяліся звароту на радзіму, бо добра разумелі, што могуць патрапіць у канцлагеры СССР за сваё супрацоўніцтва з немцамі ці за злачынствы ў час вайны.

Беларусы на эміграцыі падзяліліся на дзве плыні, што было звязана з існаваннем двух паралельна існуючых цэнтраў – Рады Беларускай Народнай Рэспублікі і Беларускай Цэнтральнай Рады. Абедзве гэтыя групыкі прэтэндавалі на кіраўніцтва жыццём беларускіх асяродкаў, мелі свае амбіцыі, і паміж імі вялася зацятая барацьба, што адлюстроўвалася на старонках перыядычнага друку.

Менавіта на грамадска-палітычных выданнях выдатна прасочваецца падзел дыяспары на прыхільнікаў «крывіцкай» БНР і БЦР. На старонках газет і часопісаў часам адлюстроўваюцца і ўнутраныя спрэчкі эмігрантаў. Газета «Бацькаўшчына» была «крывіцкай», а органам БЦР стала газета «Беларуская воля». «Беларуская воля» не была распаўсюджаным выданнем, выданне змяшчае шмат арфаграфічных памылак, часам спраўленых ад рукі, аднак аўтары часам упарта крытыкавалі «Бацькаўшчыну»: «прыходзіцца дзівіцца бяздзейнасці газеты: не на што яна не напірае, ніякіх пытанняў не выпучвае, так чаўкае, жуе сабе, як старая бабулька» [11]. Да-

волі тыповым у дадзеным выданні быў артыкул «Крывічы» памагаюць бальшавікам», дзе Л. Геніюш і М. Абрамчык прадстаўлены як удраднікі: «Мы цвёрда перакананы, што Геніюш і Абрамчык былі прадстаўлены ад НКВД сачыць на Захаркам. Яны гэту ролю і выканалі» [12]. Падобныя меркаванні сведчаць пра адсутнасць еднасці ў беларускай дыяспары, што, безумоўна, пшуплівала адмоўна на яе дзейнасць.

Такім чынам, дадзеная група грамадска-палітычных выданняў уздымае агульныя праблемы палітычнага, культурнага і эканамічнага характэру, найбольш распаўсюджанымі эмігранцкімі газетамі сталі «Бацькаўшчына» ды «Беларус». Грамадска-палітычныя выданні сталі самай пашыранай колькаснай групай, яны не адмаўлялі існашчыне ідэалагічных аспектаў на сваіх старонках. Дадзеная група выданняў была разлічана на масавага чытача, людзей розных прафесій, узросту і мяйсцаўнаснасцяў, менавіта таму тэматычны спектр закранаў, акрамя палітычных пытанняў, літаратуру, гісторыю, краязнаўства Беларусі. Пашыраная адрасная група чытачоў давала магчымасць падтрымоўваць зваротную сувязь рэдакцыі з эмігрантамі, найбольш буйныя грамадска-палітычныя выданні праводзілі апытанне і конкурсы з чытачамі, што адыгрывала кансалідуючую ролю для разрозненай беларускай эміграцыі. Асабліва яркая на такіх выданнях прасочваецца канфлікт групавак беларускай дыяспары за ўладу.

Да іншай катэгорыі адносяцца арганізацыйныя выданні – бюлетэні і камунікаты. Яны надта падобныя на грамадска-палітычныя, акрамя таго, што асноўнай тэмай стала дзейнасць арганізацыі, групы ці пэўнай суполкі, акрэслена мэтаў, задач, апавед пра вынікі і г. д. Да такіх выданняў адносяцца: «Голас беларусоў» (Орган беларускай групы ў Шлезвіг-Гольштайне) (Германія, з 1947), «Змаганне» (Орган Руху Рэвалюцыйна-рэспубліканскага Усебеларускага Хаўрусу) (Германія, з 1948), «За еднасць!» (Германія, з 1948), «Інфармацыйны бюлець беларусаў у Аўстраліі» (Аўстралія, з 1949), «Інфармацыйны бюлець Саюзу Беларусаў у Бельгіі» (Бельгія, з 1950), «Весткі БАНР» (ЗША, з 1951), «Інфармацыйны бюлець Беларускага Вызвольнага руху» (Германія, з 1952).

Наступную групу складаюць рэлігійныя выданні. Яны вызначаюцца добрай якасцю, выдатным афармленнем, цудоўным дызамінам і прафесійнымі фотаздымкамі, што тлумачыцца добрым фінансаваннем парафій. Да рэлігійнай перыядыкі адносяцца: «Беларускі царкоўны голас» (Германія, з 1946), «Божым шляхам» (Францыя, з 1947), «Праваслаўны беларус» (Германія, з 1948), «Зніч» (Італія, з 1949), «Рунь» (Англія, з 1951).

Сярод рэлігійнага друку выдзяляюцца католіцкія і праваслаўныя выданні. Як правіла, пугары намагаліся абысці палітычныя праблемы: «Беларускі царкоўны голас» з'яўляецца чыста

царкоўным часопісам, пазбаўленым усялякай палітычнасці» [13].

Да іншай катэгорыі выданняў адносяцца газеты і часопісы беларускай моладзі, скаўтаў і студэнтаў. Высокая ўдзельная вага моладзі стала характэрнай рысай пасляваеннай беларускай эміграцыі. Пераважная большасць маладых беларусаў працягвалі навуку пасля вайны, шмат хто з іх наведваў беларускія гімназіі ў лагерх Ды-Пі, дзе і атрымалі патрыятычнае выхаванне.

Да моладзевага друку адносяцца: «Крывіцкі светач» (Германія, з 1945), «Студэнцкі кліч» (Германія, з 1945), «Скаўцкая інфармацыйная служба» (Германія, з 1946), «Скаўт» (Германія, з 1946), «Моладзь» (Францыя, з 1948), «Наперад» (Германія, з 1948), «Рада круга» (ЗША, з 1951), «Віці» (ЗША, з 1952).

Сярод падобных выданняў былі і даволі прафесійныя, з тыпаграфічным друкам, і даволі значныя па памерах, напрыклад часопіс «Наперад», што сведчыць пра папулярнасць сярод дыяспары такой літаратуры.

Сярод руха скаўтаў асаблівай акцыйнасцю вылучаліся скаўцкія арганізацыі ў ЗША, што тлумачыцца агульнай папулярнасцю скаўцкага руху ў краіне. Пад упрывам амерыканцаў равіцце атрымаў скаўтынг і ў амерыканскай зоне акупацыі Германіі. Кіраўніком беларускіх скаўтаў у Германіі стаў Вацлаў Пануцэвіч, які быў першым дырэктарам беларускай гімназіі імя Максіма Багдановіча ў Ватэнштэце.

Часопісы для моладзі мелі сталыя рубрыкі: літаратурная старонка, спорт, загадкі, шарады, круцігалоўкі, крыжаслоўі, казкі, беларускія песні з нотамі, гумар і сатыра і г. д. Розныя формы забаўлення маладога чытача, шмалікія артыкулы на разнастайную тэматыку – гэта ўсё стала неабходнасцю, каб зацікавіць беларускіх школьнікаў і студэнтаў, з нумара ў нумар утрымліваць цікавасць да выдання, рабіць яго папулярным. Гэтыя выданні таксама не падымалі палітычныя пытанні, яны ставілі іншыя мэты: «Асабліва нас цікавяць матэрыялы з нашае гісторыі, літаратуры й мастацтва, таму ўсіх хто знае гэтыя галіны, вельмі просім пісаць у часопіс» [14].

Скаўцкія часопісы змяшчалі шмат інфармацыі пра дзейнасць беларускіх скаўтаў, іх з'езды, вандроўкі, статыстыку членаў суполак і г. д. Некаторыя артыкулы такіх часопісаў былі б цікавымі і сучаснай моладзі, тыповымі можна назваць «Новы спосаб штучнага дыхання» [15] ці «Як пішуцца вершы» [16]. У якасці характэрнай рысы можна вылучыць выдатную літаратурную беларускую мову, часам сустракаюцца пераклады класікаў, нават Шэкспіра [17]. На старонках маладзёжнага друку размешчаны шматлікія апавяданні і вершы як вядомых паэтаў, так і падпісаныя псеўданімамі. Паступова ў такіх газетах і часопісах з'яўляюцца сапраўдныя імёны аўтараў і рэдактараў, а не прыдуманых подпісы.

Асаблівае месца ў беларускім эмігранцкім друку займаюць сатырычныя і гумарыстычныя выданні: «Дзіда» (Германія, з 1948), «Маланка» (Германія, з 1948), «Пуга» (Канада, з 1950), «Дзяцел» (Канада, з 1952). Большасць матэрыялаў гэтых газет – карыкатуры ды вершы. Аўтары часцей за ўсё высмейваюць жыццё ў БССР, дзейнасць партыі і ўлады ды адсутнасць еднасці сярод беларускай дыяспары. Найбольш распаўсюджаным стаў часопіс «Дзяцел», які ў першым нумары (1952) акрэсліў свае мэты:

«А, ну, стукні, Дзяцел, дзюбай,

За каршэнь, хто справу губіць.

Усіх на белы сьвет цягні

І людзям іх пакажы» [18].

Аўтары гумарыстычных выданняў даволі трапна крытыкуюць канфлікты і спрэчкі, характэрныя беларускай дыяспары:

У адным лагеры крыгачь

І ў другім гарланяць

Трэ іх змусіць замаўчаць

Зрада! Зрада, пане!... » [19].

Агульнай тэндэнцыяй для сатырычных выданняў стаў непрацяглы перыяд дзейнасці газеты ці часопіса, у большасці кожнага з выданняў выйшла толькі па некалькі нумароў. Па аднолькавым стылі мовы ці адных і тых жа псеўданімах можна зрабіць выснову аб невялікай колькасці аўтараў дадзенага тыпу перыёдыкі. Неабходна яшчэ падкрэсліць, што гумар асобнай рубрыкай ўжываўся вельмі актыўна ў грамадска-палітычных, маладзёжных, і літаратурных выданнях.

Да літаратурных і навуковых выданняў адносяцца: літаратурна-грамадскі «Летапіс» (Германія, з 1945), літаратурна-мастацкі часопіс «Шыпшына» (Германія, з 1946), навукова-літаратурны «Веда» (ЗША, з 1951), навуковы «Запісы» (ЗША, з 1952). Акрамя таго, трэба дадаць часопіс «Сакавік», які быў літаратурным дадаткам «Бацькаўшчыны» (студзень 1947 г.) і выданне «Крыніца», аднак пра захаваныя нумары на сёняшні дзень невядома.

Самі эмігранты літаратурныя выданні ацэньвалі па-рознаму, акрамя шматлікіх станоўчых водгукаў, сустракаліся і адмоўныя пра роллю і месца літаратуры беларускай дыяспары, актыўна крытыкавалася аднастайнаць аўтараў і тэматыкі, шматлікія перадрукі з іншых выданняў, асабліва многа выдаўцы ўжывалі матэрыялаў з украінскіх газет і часопісаў.

Часопіс «Шыпшына» стаў тым выданнем, дзе маглі друкавацца творцы эміграцыі – беларускія паэты, пісьменнікі, літаратурныя крытыкі. «Шыпшына» – літаратурна-мастацкі часопіс на беларускай мове, орган Літаратурнага згуртавання «Шыпшына», пачаў выходзіць у 1946 г. Першы нумар часопіса выйшаў без дакладнай даты на вокладцы, што цяпер дастаткова складана ўдакладніць.

Беларускае літаратурнае згуртаванне «Шыпшына» было заснавана ў Германіі 5 студзеня 1945 і заснавальнікам і старшынёй стаў Ю. Стукаліч [20] (псеўданім – Юрка Віцьбіч). Часопіс «Шыпшына» друкаваў перш за ўсё сябраў таварыства: Н. Арсеньеву, М. Сяднёва, А. Салаўя, Ул. Жыльну, М. Кавыля, Ул. Сядуру, М. Вярбу і г. д.

На старонках «Шыпшыны» былі надрукаваны творы больш чым 50 аўтараў: крыху больш за 220 вершаў, 3 паэмы, каля 20 апавяданняў, некалькі фрагментаў аповесцей і раманаў ды больш за 15 літаратуразнаўчых і культурна-наўчых артыкулаў.

Часопіс «Запісы» з 1952 г. пачаў выдавацца Беларускай Інстытут навукі і мастацтва ў Нью-Йорку. Трэба адзначыць, што «Запісы» выходзілі і зараз, выданне аб'ядноўвае навукоўцаў-беларусі ведаў, пісьменнікаў, мастакоў на эміграцыі.

Такім чынам, колькасць і разнастайнасць перыёдыкі ў пасляваенны час павялічвалася. Газеты і часопісы становяцца масавымі крыніцамі, у гэты перыяд ужо можна вылучыць агульныя рысы і развіцця, можна падзяліць іх па тэматыцы, ні кірунках, мэтах, што ставілі перад сабой выдаўцы. З павелічэннем кола чытачоў у выніку новай хвалі эміграцыі, змяніліся мэты перыёдыкі, пашырылася яе тэматыка, узніклі выданні для школьнікаў, студэнтаў, вернікаў, навукоўцаў і г. д.

Літаратура

1. Кіпель В., Кіпель З. Беларускі друк на Захадзе // Кантакты і дыялогі. – 2002. – № 3–4. – С. 51.
2. Бригадина О. Начальный этап формирования послевоенной эмиграции белорусов (1944–1947) // 55гадоў перамогі. – С. 90.
3. Маленка Л. Амерыканскія беларусы і іх жыццё ў мастацтве (па старонках газеты «Беларус») / Культура беларускага замежжа. – Мн. – 1993. – Кн. 2. – С. 199.
4. Міцкевіч. М. Якуб Колас на захадзе / Роля беларускай дыяспары ў захаванні і развіцці беларускай культуры. – Лондан, 2001. – С. 94.
5. Беларус. – 1950, № 1.
6. Езепова Т. Эсманович И. К вопросу о белорусской эмиграции. – Гомель, 1995. – С. 18.
7. Беларус. – 1954, № 24.
8. Беларус. – 1950, № 1.
9. Беларус. – 1952, № 4.
10. Рух. – 1946, № 1.
11. Беларуская воля. – 1947, № 1.
12. Беларуская воля. – 1947, № 3.
13. Беларускі царкоўны голас. – 1946, № 2.
14. Віці. – 1952, № 2.
15. Рада круга. – 1951, № 1.
16. Моладзь. – 1948, № 3.
17. Наперад. – 1953, № 23.
18. Дзяцел. – 1952, № 1.
19. Дзяцел. – 1953, № 4.
20. Найзюк Я. Касяк І. Беларусь учора і сёння. – Мн., 1993. – С. 328.